

УДК 343.985.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.44>

ДО ПИТАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Нарожна О.В.,
*заступник декана економіко-правового факультету,
старший викладач кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
e-mail: narozhna@onu.edu.ua*

Нарожна О.В. До питання розслідування пошкодження об'єктів культурної спадщини в умовах війни.

Стаття присвячена розробці методики розслідування пошкодження об'єктів культурної спадщини, що проводиться під час війни. В контексті військового конфлікту культурні цінності знаходяться під загрозою крадіжок, руйнування, торгівлі та незаконної транспортації. Оскільки ці цінності є невід'ємною частиною національної спадщини та світової культури, їх захист та відновлення є надзвичайно важливими завданнями. Розглядаються основні питання розслідування правопорушень, пов'язаних зі сферою культурної спадщини: формування команди спеціалістів, збір необхідної інформації, співпраця з міжнародними організаціями та правоохоронними органами, проведення розслідування та зібрання необхідної інформації. Дотримання доцільного алгоритму дій при роботі з доказами дозволяє встановити обставини, що сприяють вчиненню правопорушення, включаючи місце, час, спосіб та об'єкти. Це допомагає зрозуміти повну картину того, що сталося, і побудувати послідовність подій. Докази можуть вказувати на осіб, які можуть мати зв'язок з правопорушенням у сфері культурних цінностей. Вони можуть включати в себе відбитки пальців, відеозаписи, свідчення свідків тощо, зокрема, призвести до ідентифікації. Зібрання доказів дозволяє підтвердити або спростувати вину підозрюваних. Вони можуть включати фізичні докази, електронні записи, експертні висновки тощо, які створюють об'єктивну основу для прийняття рішення про вину особи.

Звертається увага на необхідність міжнародного співробітництва для ефективного виявлення, розслідування, повернення та реставрації об'єктів культурної спадщини. Підкреслюється значимість збереження культурної спадщини як елемента національної і світової ідентичності та позитивного впливу на суспільний розвиток. Наголошується на необхідності прийняття ефективних законодавчих заходів, створення міжнародних механізмів співпраці та підвищення обізнаності громадськості про проблему злочинів щодо культурних цінностей.

Для усунення цієї проблеми потрібно розробити чіткі рекомендації, що врахують особливості розслідування у сфері об'єктів культурної спадщини під час війни та виявити напрями подальших досліджень у цій області. Результати цієї роботи можуть бути використані для покращення захисту об'єктів культурної спадщини та притягнення винних осіб до відповідальності, забезпечуючи збереження невід'ємної спадщини людства.

Ключові слова: розслідування злочинів, культурні цінності, війна, міжнародне співробітництво, захист культурної спадщини, механізми співпраці, алгоритм слідчих дій.

Narozhna O.V. Regarding the investigation of damage to objects of cultural heritage in the conditions of war.

The article is devoted to the consideration of the problem of investigation of crimes related to cultural values, which is carried out during the war. In the context of military conflict, cultural property is at risk of theft, destruction, trade and illegal transportation. Since these values are an integral part of national heritage and world culture, their protection and restoration are extremely important tasks. The main investigations of crimes related to the sphere of cultural values are considered, such as the formation of a team of specialists, the collection of necessary information, cooperation with international organizations and law enforcement

agencies, the conduct of investigations and the collection of necessary information regarding this process. Adherence to the necessary algorithm of actions when working with evidence allows establishing the circumstances contributing to the commission of the crime, including the place, time, method and objects. It helps to understand the full picture of what happened and build a sequence of events. Evidence may point to individuals who may be connected to a cultural property crime. These may include fingerprints, video recordings, witness statements, etc., in particular, lead to identification. Collecting evidence allows you to confirm or deny the guilt of suspects. These may include physical evidence, electronic records, expert reports, etc. that provide an objective basis for deciding whether a person is guilty.

Attention is drawn to the need for international cooperation for effective identification, investigation, return and restoration of cultural values. The importance of preserving cultural heritage as an element of national and world identity and a positive influence on social development is emphasized. The need to adopt effective legislative measures, create international cooperation mechanisms and raise public awareness of the problem of crimes against cultural values is emphasized.

In order to eliminate this problem, it is necessary to develop clear recommendations that take into account the peculiarities of the investigation of crimes against cultural values during the war and identify directions for further research in this area. The results of this work can be used to improve the protection of cultural property and bring perpetrators to justice, ensuring the preservation of humanity's inalienable heritage.

Key words: investigation of crimes, cultural values, war, international cooperation, protection of cultural heritage, mechanisms of cooperation, algorithm of investigative actions.

Постановка проблеми. Захист об'єктів культурної спадщини під час війни є важливим завданням, спрямованим на збереження й охорону історичного та культурного нащадку народів.

Під час військових конфліктів об'єкти культурної спадщини, такі як пам'ятники архітектури, музеї, бібліотеки, художні твори можуть опинитися під загрозою руйнування, крадіжки, псування. Це може призвести до незворотної втрати історичної та культурної інформації, знищення цінних артефактів та порушення культурної ідентичності народів. Міністерство культури та інформаційної політики України під час повномасштабного вторгнення зафіксувало понад 400 епізодів пошкоджень та руйнувань об'єктів культурної спадщини станом на початок липня 2022 р. [1]. Об'єкти культурної спадщини є матеріальними свідченнями історії, тяглости традицій, прив'язкою до конкретних територій, джерелом державності та патріотизму. Тому більшість воєнних конфліктів, спрямованих на окупацію земель, насадження іншої ідеології та стирання історичної пам'яті завжди супроводжуються нищенням чи присвоєнням об'єктів культури загарбниками. Неповага до чужого культурного простору виявляється в цілеспрямованому руйнуванні історичних споруд та монументів, викраденню творів мистецтва, спалюванню архівів та бібліотек, а також пошкодженню чи знищенню пам'яток у наслідок воєнних дій [2, с. 160].

Розслідування правопорушень у сфері культурних цінностей під час воєнних конфліктів дійсно є важливою та складною задачею. Необхідно робити все можливе для захисту і відновлення культурних цінностей, щоб зберегти їх для майбутніх поколінь.

Стан опрацювання цієї проблематики наразі має значне теоретичне підґрунтя завдяки роботам правознавців зі сфери міжнародного гуманітарного права та мистецтвознавців (Т. Короткий, О. Рішняк, Я. Савченко, М. Тимочко), так і фундаментальним роботам криміналістів сучасних українських наукових шкіл (В. Бабакин, Т. Каткова, В. Ковальов, Ю. Шемшученко та ін.). Проте в їх роботах у зв'язку з неактуальністю на час публікації не приділялося достатньо уваги питанням розслідування правопорушень, пов'язаних з пошкодженням об'єктів культурної спадщини під час війни.

Метою статті є розробка загальної методики розслідування пошкоджень об'єктів культурної спадщини, вчинених під час війни, з урахуванням потреби переміщення таких об'єктів, збереження від подальшої руйнації та перспективи реставрації.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне співтовариство визнає важливість захисту культурних цінностей під час війни та вживає заходів для їх збереження. У 1954 році було прийнято Конвенцію про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту. Конвенція спрямована на запобігання руйнуванню та пограбуванню культурних об'єктів під час військових дій та зобов'язує держави-учасниці вживати необхідних заходів для захисту цих цінностей. Культурні об'єкти, які підлягають захисту під час збройних конфліктів, включають архітектурні споруди, пам'ятники, об'єкти релігійного, історичного, наукового, художнього чи археологічного значення, а також колекції мистецтва та архіви [3]. Конвенція забороняє напад на культурні об'єкти під час збройного конфлікту. Сторони конфлікту

зобов'язані утримуватися будь-яких військових дій, які можуть завдати шкоди чи зруйнувати ці об'єкти. Зазначимо також вимогу до окупаційної влади вживати заходів для захисту культурних об'єктів, що знаходяться під їх контролем. Вони повинні забезпечувати їх збереження, запобігати їх використанню у військових цілях та боротися з незаконними крадіжками чи плодами пограбувань. Конвенція закликає держави-учасниці до співробітництва у сфері захисту культурних об'єктів, а саме обмін інформацією, допомогу у відновленні зруйнованих об'єктів, навчання фахівців та фінансову підтримку.

Другий додатковий Протокол до Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту містить нові елементи захисту культурних цінностей [4], зокрема, передбачає персональну кримінальну відповідальність, при цьому цілеспрямоване і свідоме пошкодження культурних цінностей трактується як воєнний злочин. Вказаний документ розширює перелік заходів, пов'язаних з захистом культурних цінностей, – підготовчі заходи під час миру. Одним з таких заходів, які допоможуть слідчому при розслідуванні пошкодження об'єктів культурної спадщини, пропонується створення каталогу культурних цінностей.

Вбачається доцільним на початку створення каталогу здійснити ідентифікацію та оцінку. Фахівці, такі як археологи, мистецтвознавці, історики та інші експерти, проводять дослідження та оцінку культурних об'єктів. Це може включати визначення історичної та культурної значущості об'єктів, їх стану, можливих загроз та потенційної важливості.

Каталогізація культурних цінностей полягає у складанні детальної документації про об'єкти. Вона має містити фотографії, описи, історичні дані, розташування, розміри та іншу релевантну інформацію. Обов'язково мають бути присвоєні інвентарні номери та унікальні ідентифікатори для кожного об'єкта. Культурні об'єкти можуть бути класифіковані та категоризовані відповідно до різних критеріїв, таких як історичний період, географічне розташування, тип об'єкта, стиль тощо. Це допомагає організувати та систематизувати інформацію в каталозі.

Використання сучасних технологій, баз даних, географічних інформаційних систем, спеціалізованих програм може значно полегшити створення та управління каталогом культурних цінностей. Такий каталог має бути постійно оновлюваним та підтримуваним. Нові об'єкти можуть бути додані, а інформація про наявні об'єкти може бути виправлена або оновлена з часом. Створення каталогу культурних цінностей потребує співпраці між фахівцями, науковими установами, музеями, архівами та іншими організаціями, які мають експертизу та доступ до культурних об'єктів, а також знаються на роботі з Міжнародним реєстром культурних цінностей, що знаходиться під спеціальним захистом. Цей Реєстр ведеться Генеральним директором ЮНЕСКО французькою мовою. Його копії знаходяться у Генерального секретаря ООН та у держав-учасниць Конвенції. Реєстр формується із розділів, кожний з яких відведено окремій країні. У рамках розділу виокремлюються три підрозділи: укриття, центри концентрації культурних цінностей та інші нерухомі культурні цінності [5, с. 10].

Евакуація культурних цінностей під час війни є складним та відповідальним процесом, спрямованим на захист та збереження цінних об'єктів. Процес евакуації має бути зафіксований для надання інформації слідчому при розслідуванні пошкоджень об'єктів культурної спадщини. Зокрема, заздалегідь розробляється план евакуації, який включає оцінку загрози культурним об'єктам та визначення пріоритетності їх евакуації. Команда експертів та фахівців формується для організації та проведення евакуації. Ідентифікуються безпечні місця, де культурні цінності можуть бути розміщені тимчасово. Це можуть бути спеціально обладнані сховища, підземні бункери, музейні комплекси чи інші захищені споруди. Важливо, щоб ці місця забезпечували відповідні умови для зберігання та захисту об'єктів.

Особливої уваги потребує пакування об'єктів культурної спадщини, адже саме порушення цілісності упаковки і призводить до пошкодження таких об'єктів. Для безпечного транспортування, наприклад, живопису вважаємо доцільним підготувати матеріали: картонні коробки, плівка з бульбашками, м'яка тканина, картонні прокладки, пінопласт або пінка, пакувальна стрічка, маркери та інші захисні матеріали. Перед упакуванням рекомендується нанести захисний шар на поверхню предмету живопису. Це може бути плівка або паперове покриття, щоб запобігти пошкодженню від можливих впливів. Обов'язковою умовою є захист кутів та країв картини, використовуючи картонні прокладки або куточки з пінопласту. Фіксувати їх краще м'якою тканиною або пакувальною стрічкою, щоб вони не рухались. Всю картину варто обернути пухирчастою плівкою, щоб створити захисний шар від ударів та вібрацій під час транспортування. Розміщається упакована картина в картонну коробку, яка відповідає її розмірам. Вільний простір у коробці заповнюється м'яким матеріалом, таким як пінопласт або пінка, щоб запобігти руху картини всередині коробки. Закріпити коробку доцільно за допомогою пакувальної стрічки, а також вказати вміст та намалювати стрілки для правильної орієнтації, контактні

дані. Такі дії ми вважаємо ефективними не лише для транспортування об'єктів культурної спадщини для збереження при військовій агресії, а також для збереження та транспортування для подальшої судової експертизи під час розслідування. За необхідності розробки конкретних правил їх можна внести до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [6].

Також ми наполягаємо на необхідності зробити фотографії упакованої картини для подальшої ідентифікації та документації. Об'єкти культурної спадщини потрібно тримати та переміщати у вертикальному положенні, зберігати в місцях, де вони будуть захищені від впливу вологи, температурних змін та ударів.

Міжнародні організації, такі як ЮНЕСКО, спеціалізовані агенції та держави, можуть співпрацювати для координації зусиль щодо захисту культурних цінностей. Обмін інформацією, навчання фахівців та фінансова підтримка також відіграють важливу роль.

Після закінчення воєнних дій важливо провести роботи з відновлення зруйнованих об'єктів та повернення культурних цінностей на їхні історичні місця. Реконструкція зруйнованих об'єктів культурних цінностей є складним процесом, що потребує професійного підходу та експертизи. Порядок такої реконструкції має починатися з оцінки збитків, щоб визначити ступінь руйнування об'єкта та зрозуміти, які елементи вимагають відновлення. Розробляється план реконструкції, що включає визначення цілей та завдань, вибір методів та матеріалів, планування бюджету та ресурсів, а також складання тимчасового графіка робіт.

Проводяться дослідження на відновлення історичного вигляду об'єкта. Це може включати археологічні розкопки, вивчення архівних матеріалів, аналіз залишків та фрагментів, використання технологій віртуальної реконструкції тощо. Реконструються основні структурні елементи об'єкта, такі як стіни, фундаменти, дахи тощо. Це може вимагати використання вихідних матеріалів або підбору аналогічних матеріалів, щоб зберегти історичну достовірність. Відновлюються декоративні елементи, такі як фрески, скульптури, фасади та інші деталі. Відновлення може містити роботу художників, скульпторів та реставраторів для відтворення вихідного зовнішнього вигляду.

Важливим кроком не лише для розслідування, а й для мистецтвознавства є документування процесу реконструкції, освіта громадськості про значущість та історію об'єкта. Для цього висвітлюються архівні матеріали, організовуються виставки, проводяться освітні програми та інші заходи.

Порядок реконструкції зруйнованих об'єктів культурних цінностей може змінюватись в залежності від конкретного випадку та особливостей об'єкта. Важливо співпрацювати з досвідченими фахівцями та дотримуватися принципів збереження та реставрації культурної спадщини.

Необхідність розслідування пошкодження об'єктів культурної спадщини виникає з розуміння їх важливості як неповторних історичних, культурних та художніх свідчень минулого. Розслідування дозволяє встановити причини пошкодження, визначити правопорушників та притягнути їх до відповідальності, а також забезпечити відновлення та збереження цих цінностей для майбутніх поколінь. Розробку загальної методики розслідування пошкодження об'єктів культурної спадщини ми пропонуємо почати з кадрового питання. Необхідно сформувати команду фахівців, до якої можуть увійти правоохоронці, археологи, експерти-мистецтвознавці та знавці культурної спадщини, юристи та інші спеціалісти.

Наступним кроком ми вбачаємо збір інформації. Необхідно дізнатись усі доступні дані про об'єкт культурної спадщини, включаючи деталі стану, час та місце пошкодження, окреслити коло можливих підозрюваних, свідків та інші важливі факти. Проаналізувати наявні документи, фотографії, відеозаписи та будь-яку іншу інформацію, яка може допомогти у розслідуванні. Особливу увагу при проведенні слідчих дій варто приділити допитам всіх пов'язаних осіб, в т.ч. потерпілих, свідків, працівників служб громадського транспорту, а також колекціонерів, художників-реставраторів, експертів та скупників. Також необхідно враховувати особливості релігійних обрядів, споруд і служителів [7, с. 20].

При розслідуванні пошкоджень об'єктів культурної спадщини важливою ланкою є співпраця з міжнародними організаціями, правоохоронними органами, музеями, аукціонними будинками та іншими сторонами, які можуть бути залучені до торгівлі вкраденими культурними цінностями. Обмін інформацією та співробітництво дозволять розширити можливості щодо пошуку та повернення об'єктів культурної спадщини. Якщо розслідування виходить за межі території України, проведення слідчих (розшукових) дій має відбуватися відповідно до місцевих законів та процедур у тісній співпраці з місцевими правоохоронними органами. Це може включати опитування, допит або процесуальне інтерв'ю свідків, огляд, перегляд відеозаписів, аналіз фінансових операцій, вивчення транспортних маршрутів.

Збір та опрацювання доказової бази при розслідуванні пошкодження об'єктів культурної спадщини є обов'язковою частиною розслідування на будь-якому його етапі. Передбачається проведення мистецтвознавчих, трасологічних, дактилоскопічних експертиз, а також доцільних видів експертиз зі сфери документознавства. Метою є встановлення наявності пошкодження об'єкту культурної спадщини, спосіб пошкодження та професійні навички правопорушників, їх ідентифікація тощо.

Наголошуємо, що необхідною тезою є неприпустимість подальшого пошкодження об'єкту культурної цінності, тому слідчому варто вдумливо обирати вид експертизи, спираючись на сучасні можливості конкретної галузі знань та радитись з експертом щодо методів, які передбачає проведення кожної конкретної експертизи.

Окремо зазначимо про обов'язковість повернення пошкоджених об'єктів культурної спадщини на територію України, якщо потрібно буде їх переміщення для експертизи, оцінки або реставрації. Підкреслимо важливість тісної співпраці з міжнародними організаціями, музеями та правоохоронними органами, щоб забезпечити повернення та збереження таких об'єктів.

Висновки. *По-перше*, Конвенція про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту є важливим міжнародним інструментом, спрямованим на збереження та охорону культурної спадщини народів в умовах воєнних дій, та може бути використана при розслідуванні пошкоджень об'єктів культурної спадщини. *По-друге*, необхідно створити каталог об'єктів культурної спадщини на основі їх ідентифікації та оцінки, спираючись на систему Міжнародного реєстру культурних цінностей. *По-третє*, визначити алгоритм дій, що сприятиме збереженню об'єктів культурної спадщини при евакуації під час війни. В нашій статті ми запропонували такі способи на прикладі живопису, що може стати в нагоді при розслідуванні для пакування об'єктів при відправці на експертизу. *По-четверте*, при розробці методики розслідування пошкодження об'єктів культурної спадщини ми пропонуємо дотримуватися таких рекомендацій як: формування команди; збір інформації; збір та опрацювання доказів, призначення експертиз; міжнародне співробітництво.

Об'єкти культурної спадщини є невід'ємною частиною нашої історії та культурного надбання, а їх пошкодження або знищення під час війни становить серйозну загрозу національній та світовій культурній спадщині. Розслідування допомагає встановити відповідальність та відновити справедливість, а також забезпечити відповідні заходи для захисту майбутніх об'єктів культурної спадщини від подібних актів вандалізму або злочинної діяльності. Відновлення і захист об'єктів культурної спадщини є не лише моральним та культурним обов'язком, але й сприяє збереженню національної ідентичності, розвитку туризму та створенню сприятливого середовища для розкриття потенціалу культурного розвитку України.

Список використаних джерел:

1. Злочини проти культури: що каже міжнародне право про відповідальність росії за знищену спадщину? *LB.ua/Культура*: веб-сайт. URL: https://lb.ua/culture/2022/07/29/524561_zlochiny_proti_kulturi_shcho_kazhe.html (дата звернення: 06.07.2023).
2. Рішняк О. Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини ХХ – початку ХХІ ст. та українська дійсність. *Український історичний журнал*. 2022. № 4. С. 159–173.
3. Захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту. *Міністерство культури та інформаційної політики України. Культурна спадщина*: веб-сайт. URL: <https://mkip.gov.ua/content/zahist-kulturnih-cinnostey-u-razi-zbroynogo-konfliktu.html> (дата звернення: 06.07.2023).
4. Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text (дата звернення: 06.07.2023).
5. Зі щитом чи на щиті?: захист культурних цінностей в умовах збройного конфлікту на сході України / О.А. Біда, А.Б. Блага, Д.О. Коваль, О.А. Мартиненко, М.Г. Статкевич; за заг. ред. А.П. Бущенко. Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ : КИТ, 2016. 72 с.
6. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#n272> (дата звернення: 06.07.2023).
7. Бабакін В.М., Ковальов В.В. Особливості розслідування культурних цінностей в Україні. *Форум права*. 2011. № 3. С. 14–20.